

ARŞIN

Metrik sisteme
geçilmeden önce kullanılan
bir uzunluk ölçüsüdür.

Türk lehçelerinde **arşun**, **arçın**, **arjin** ve **alçin** şeklinde yer alan kelime, Pehlevîce **areşnden** (yeni Farsça âreş, reş) gelmektedir. Dirsekle orta parmak ucu arasındaki kısmı ifade eder; Arapça'sı **zirâ**'dır (çoğulu **ezrâ**, **zurân**). Arşin kelimesi Türkçe'den de Rusça'ya ve Balkan dillerine geçmiştir.

Arşin veya zirâ isim ve uzunlukları, zaman ve mekânâ göre çeşitlilik arzettiği gibi ölçülen nesnelerin cinsine göre de farklılık göstermekte ve dolayısıyla uzunluklarının tesbiti hususunda zorluklarla karşılaşmaktadır. Zirâin tarihçesi ve çeşitleri hakkında en geniş ve derli toplu bilgi Mâverdi'nin *el-Ahkâmü's-sultânîyye*'sinde bulunmaktadır. Mâverdi bu eserinde yedi çeşit zirâdan bahsetmektedir. 1. ez-Zirâu's-sevdâ' (kara arşin): Abbâsî Halifesi Hârûnürreşid tarafından ihdas edilmiştir; Nil nehrinin ölçümleri ile kumaş ve inşaat malzemesi ölçmekte kullanılmıştır. 2. ez-Zirâu'l-kâdiyye (kadı arşini): Uzunluğu Kadı İbn Ebû Leylâ tarafından tesbit edildiği için bu ismi almış olup "zirâu'd-dûr" (bina arşini) adını da taşımaktadır; kara arşinden $1\frac{1}{3}$ parmak kısadır. 3. ez-Zirâu'l-Yûsufiyye (Yûsuf arşini): Ebû Yûsuf tarafından icat edilmiştir; kara arşinden $\frac{2}{3}$ parmak kısa olup kadılar tarafından Medine evlerinin ölçümünde kullanılırdı. 4. ez-Zirâu'l-Hâşimîyyetü's-suğrâ (küçük Hâşimî arşini): Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin torunu Bilâl b. Ebû Bürde tarafından ortaya konduğu için "ez-zirâu'l-Bilâliyye" adı da verilen bu zirâi Basra ve Küfeliler kullanmışlardır; kara arşinden $2\frac{2}{3}$ parmak kısadır. 5. ez-Zirâu'l-Hâşimîyyetü'l-kübrâ (büyük Hâşimî arşini): Emevî valilerinden Ziyâd b. Ebîh'in Irak topraklarını ölçmek için kullandığı ortalama bir zirâ olup önceleri mücidine atfen "ez-zirâu'z-Ziyâdiyye" diye bilinmekte idi, daha sonra Haliye Mansûr tarafından bu şekilde adlandırıldı; kara arşinden $5\frac{2}{3}$ parmak uzundur. Ayrıca buna "zirâu'l-melik" de denmektedir; ancak bunun 7 kabza uzunluğundaki İran melik arşini ile karıştırılmaması gerekir. 6. ez-Zirâu'l-mîzânîyye (ölçek arşini): İlk kullanan Abbâsî Halifesi Me'mûn'dur; kara arşinden $1\frac{2}{3}$ zirâ + $\frac{2}{3}$ parmak uzun olup yol, bina, pazar yeri, nehir ve hafriyat ölçümlerinde kullanılırdı. 7. ez-Zirâu'l-Ömeriyye (Ömer

arşini): Hz. Ömer'in uzun, orta ve kısa boylu üç kişinin dirsekten orta parmak ucuna kadar olan kol boylarının ortalamasına 1 kabza (tutam) ve 1 dik parmak eklemek suretiyle meydana getirdiği ve arazi ölçümünde kullanmaları için Huzeyfe b. Yemân ile Osman b. Huneyf'e gönderdiği zirâdır. Daha sonra bu zirâi Emevî valilerinden Osman b. Hubeyre de kullanmıştır. Bir başka kaynağa göre (Sauvaire, s. 496) bu zirâ, ölçek arşininin yarısına eşittir. Bu bilgileri aktaran Mâverdi, ele aldığı zirâların parmak hesabı ile uzunluklarını verirken onları kara arşine nisbet ederek bu arşinden uzun veya kısa olduklarını belirtmekte, fakat diğerleri için esas aldığı kara arşinin o devirde herkesçe bilinen uzunluğu hakkında ayrıca bilgi vermemektedir.

Feyyûmî, *el-Mişbâhu'l-münîr*'inde "zirâu'l-yed" in (el arşini) altı kabza ve bir kabzanın da dört parmak uzunluğunda olduğunu söylemektedir; buna göre 1 el arşini=24 parmaktır. Ali Mübârek'in araştırmalarına göre bu zirâ, "zirâu'l-Misri'l-atika" (eski Mısır arşini) olup 46,2 cm. uzunluğundadır. Mâverdi de bundan "ez-zirâu'l-mürsele" (mürsel arşin) adıyla bahsetmektedir. Fıkıh kitaplarında adı geçen "ez-zirâu's-şer'iyye"nin de (şer'i arşin) 24 parmak olduğunda ittifak vardır. Ali Mübârek'e göre müslüman müelliflerin "ez-zirâu's-sagîra, ez-zirâu'l-âmme, ez-zirâu'l-âdiyye, ez-zirâu's-sahiha, zirâu'l-kıyâs, zirâu'l-yed, ez-zirâu'l-âdemî, ez-zirâu'l-kâime, zirâu'l-berîd, ez-zirâu'l-mürsele, zirâu'l-gazl, ez-zirâu's-şer'iyye" gibi çeşitli adlarla andıkları zirâ, eski Mısır arşinidir. Bu zirâin uzunluğunun 46,2 cm. olduğu şu iki hususla da sabittir: 1. Başta Herodot olmak üzere birçok müellif, eski Mısır arşininin bir "gulve"nin $\frac{1}{400}$ 'ü olduğunda müttefiktirler. Gulve ise 1 enlem derecesinin $\frac{1}{600}$ 'üdür. Astronomik hesaplamalara göre Mısır için ortalama 1 enlem derecesi 110.827,68 metredir. Buna göre 1 gulve=184,712 metredir. Bunun $\frac{1}{400}$ 'ü olan 46,2 cm. de eski Mısır arşinine denktir. 2. Arap bilgileri Mısır'daki Büyük Ehram'ın taban kenar uzunluğunun 24 parmaklık zirâ hesabıyla 500 zirâ, "ez-zirâu'n-necârîyye" (marangoz arşini) hesabıyla 400 zirâ olduğunu zikrederler. Bunun metrik değeri 23.100 cm. olduğuna göre, buradan şer'i arşinin metrik değeri 23.100:500 = 46,2 cm. ve marangoz arşininin metrik değeri de 23.100:400=57,75 cm. olarak bulunur. 1 şer'i arşin 6 kabza

(= 24 parmak) olunca 1 kabza=46,2:6=7,7 cm.; 1 parmak=7,7:4=1,925 cm. demektir.

Arşin ve zirâların uzunluklarındaki değişikliklere paralel olarak parmak ölçüsü de zaman içerisinde farklılıklar göstermiş ve Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde 10 santimetreye ulaşmıştır. Ancak yine de Mâverdi'nin kıyaslarından, en azından o dönemde standart bir parmak ölçüsünün varlığı anlaşılmaktadır ki ortalama 1,925 santimetrenin doğru bir tesbit olduğu ön kabulünden hareketle diğer arşinlerin metrik değerlerini bulmak mümkün olur. Ancak bunun için Mâverdi'nin esas aldığı kara arşinin uzunluğunu bilmek gerekir. Mâverdi, eserinin bir başka yerinde "ez-zirâu'l-mürsele" adıyla zikrettiği eski Mısır arşininin $1\frac{1}{3}$ 'ünün büyük Hâşimî arşinine eşit olduğunu söylemektedir. Buna göre büyük Hâşimî arşini= $1\frac{1}{3} \times 24=32$ parmak= $32 \times 1,925=61,6$ santimetredir. Bundan $5\frac{2}{3}$ parmak kısa olan kara arşin= $32-5\frac{2}{3}=26\frac{1}{3}$ parmak= $26\frac{1}{3} \times 1,925=50,692$ cm. demektir. Sonuç olarak Mâverdi'nin zikrettiği diğer arşinlerin parmak ve cm. cinsinden uzunlukları topluca şöyledir:

Kadı arşini= $26\frac{1}{3}-1\frac{2}{3}=24\frac{2}{3}$ parmak= $24\frac{2}{3} \times 1,925=47,483$ cm.

Yûsuf arşini= $26\frac{1}{3}-\frac{2}{3}=25\frac{2}{3}$ parmak= $25\frac{2}{3} \times 1,925=49,408$ cm.

Küçük Hâşimî arşini= $26\frac{1}{3}-2\frac{2}{3}=23\frac{2}{3}$ parmak= $23\frac{2}{3} \times 1,925=45,558$ cm.

Ölçek arşini= $(26\frac{1}{3} \times 2\frac{2}{3}) + \frac{2}{3}=70\frac{8}{9}$ parmak= $70\frac{8}{9} \times 1,925=136,461$ cm.

Ömer arşini= $\frac{1}{2}$ ölçek arşini=136,461:2=68,231 cm.

Mâverdi'nin kaydettiği bu arşinlere ilave olarak çeşitli kaynaklarda zikri geçen diğer bazı arşinler ve metrik karşılıkları şunlardır:

Zirâu'l-amel (iş arşini)= $1\frac{1}{3}$ el arşini=büyük Hâşimî arşini=zirâu'l-misâha (yüzölçümü arşini)=61,6 cm.

ez-Zirâu'r-reşşâsiyye = kara arşin = 50,692 cm. Mağrib ve Endülüste kullanılan bir uzunluk ölçüsüdür.

ez-Zirâu'l-belediyye=marangoz arşini= $1\frac{1}{4}$ eski Mısır arşini= $1\frac{1}{4} \times 46,2=57,75$ cm.

ez-Zirâu'l-mî'mâriyye (mimar arşini)= $1\frac{1}{3}$ ez-zirâu'l-belediyye= $1\frac{1}{3} \times 57,75=77$ cm.

Zirâu'l-hindâse (endâze ?)=63,5 veya 65,6 cm.; genellikle Hint kumaşlarının ölçümünde kullanılırdı.

Zirâu'l-kirbâs = 6 (veya 7) kabza = 46,2 cm. (veya 53,9 cm.).

Zirâu'l-hadîd (demir arşını) = 28 parmak = $28 \times 1,925 = 53,9$ cm.; veya $1\frac{1}{3}$ el arşını = $1\frac{1}{3} \times 46,2 = 53,9$ cm. XV. yüzyılda Mısır ve Hicaz'da kumaş ölçümünde kullanılırdı.

Zirâu mikyâsi'n-Nîl (Nil ölçüm arşını) = 50,692 cm. Ravza adasında (Kahire) Nil nehri su yüksekliğinin ölçümünde kullanılırdı. İlk zamanlar kara arşına eşit olmakla birlikte daha sonra yapılan değişiklikler sebebiyle sürekli bir standarda sahip olamamıştır.

Bunlardan başka Ortadoğu ticaretinde "pik" adıyla anılmakta olup zaman ve mekâna göre farklılıklar arzeden çeşitli kumaş arşınları da (zirâu'l-bez) bulunmaktadır.

İstanbul kumaş arşını (veya İstanbul arşını) = $26\frac{1}{2}$ inç = 67,3 cm. XIX. yüzyılda 68,579 santimetreye ulaşmış, 1920'den itibaren Mısır'da Avrupa kumaşlarının ölçümünde kullanılmıştır.

Kahire kumaş arşını = el arşını + 4 parmak = $1\frac{1}{6}$ el arşını = $1\frac{1}{6} \times 46,2 = 53,9$ cm.

İskenderiye kumaş arşını = Kahire kumaş arşını = 53,9 cm.

Bağdat kumaş arşını = XVI. yüzyılda 82,9 cm. XIX. yüzyılda ise 80,26 cm.

Şam kumaş arşını = $1\frac{1}{12}$ Kahire kumaş arşını = $1\frac{1}{12} \times 53,9 = 58,39$ cm.

Halep kumaş arşını = $1\frac{1}{6}$ Kahire kumaş arşını = $1\frac{1}{6} \times 53,9 = 62,88$ cm.

Trablusşam kumaş arşını = $1\frac{1}{10}$ Kahire kumaş arşını = $1\frac{1}{10} \times 53,9 = 59,29$ cm.

Kudüs kumaş arşını = $25\frac{1}{2}$ inç = 64,77 cm. (XIX. yüzyıl).

Bunlardan başka İran'da ve Bâbürlüler zamanında Hindistan'da da çeşitli arşınlar kullanılmıştır. İran'da genellikle "gez" diye bilinen bir çeşit arşın (zer') kullanılmaktaydı ki ilk zamanlar 46,2 santimetrelilik şer'î arşına veya 73,92 santimetrelilik ($1\frac{3}{5}$ zer'-i şer'î) İsfahan arşınına eşitti. XVII. yüzyılda kullanılan "gez-i şâhî" ise 95 cm. iken günümüzde bir gez 104 santimetreye eşittir. Ayrıca İran'da kumaş ölçümünde "gez-i mü-kesser" adlı 68 santimetrelilik bir başka arşın çeşidi daha kullanılmıştır.

Hindistan'da ise Bâbürlüler döneminde 1 zirâ-i pâdişâhî 40 engüş (parmak) = 81,3 santimetredir.

Zirâin as katları: Kabza (tutam), isbâ' (parmak) ve şair (arpa).

Üs katları: Bâ' veya kâme (kulaç), kasaba, eşl, fersah. Bunların zirâa nisbetleri zirâin çeşidine göre farklılık arz etmektedir.

XIII. yüzyılın sonlarına tarihlenen *Rûsûmü'r-resâ'il* adlı münşeat mecmuası (Üsküdar Selim Ağa Ktp., Nurbânû Vâlide Sultan, nr. 122), Anadolu Selçuklularında ihtisab* işlerine verilen önemi belirten bir menşûru günümüze ulaştırmakta ve kullandığı "arşınların tamamlanması" ifadesiyle devletin çarşı arşınları üzerindeki denetimini belgelemektedir.

Osmanlılar'da esas itibarıyla iki türlü arşın kullanılmaktaydı.

a) Mimar Arşını. Bina arşını veya zirâ-i mi'mârî de denilen bu ölçü birimi, adından da anlaşıldığı üzere mimarlık işlerinde kullanılırdı. Mimar arşınının ne zamandan beri kullanıldığı bilinmemektedir. Bu arşının ilk dönem Osmanlı mimarisindeki değeri, doğru bilgi ihtiva eden belgelerle veya hangi döneme ait olduğu bilinen bir arşın ile kıyaslanarak net bir şekilde ortaya konabilmiş değildir. Sedfâr Mehmed Ağa'nın *Kitâb-ı Mi'mârîyye* (1023/1614) adlı eserinde arşının bölümlerini açıklayıcı bilgiler verilmekteyse de değeri hakkında herhangi bir kayda rastlanmamaktadır. Ekrem Hakkı Ayverdi'nin yayımladığı Süleymaniye Camii inşaatı ile ilgili kayıtlar, bu konuda yapılacak çalışmalarla doğruluğu incelenilecek ilk tesbitlerden biri olup XVI. yüzyıl mimar arşınının değerini 73,3333 cm. olarak vermektedir ki bu ölçüye göre 1 parmak = 3,05555 cm. ve 1 kadem = 36,6666 cm. demektir.

Zamanla çeşitlerinin çoğalması ve dolayısıyla ihtilâfların artması üzerine III. Selim (1789-1807) tarafından standart ölçü olmak üzere abanoz ağacından bir mimar arşını yaptırılmış ve Mühendis-hâne-i Berrî-i Hümâyûn'a konmuştur. Bu arşının bir yüzü, yaygın sisteme uygun olarak, her biri on iki hattan ibaret olan 24 parmağa, diğer yüzü de her biri on noktadan oluşan onar hatlık yirmi eşit kısma bölünmüştür. Bu da mimar arşınının, Avrupa ülkelerinden bazılarında o tarihlerde kullanılan "kadem" in iki katı olduğunu göstermektedir; çünkü o döneme ait kademlerin çoğu, her biri on noktadan ibaret olan onar hatlık on parmak uzunluğundaydı. Ayrıca Osmanlılar'da, bir mimar arşınının yarısı olan 12 parmaklık uzunluğa kadem (ayak) ismi verilmiş ve bu ölçü kazı işlerinde kullanılmıştır. Bugün XVIII-XIX. yüzyıllara ait üç mimar arşını ile iki kadem örneği Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde muhafaza edilmektedir.

1841 yılında mimar arşınının değeri platin bir ayar arşını ile 75,7738 santi-

metrelilik bir standarda bağlanmıştır. As katları kadem, parmak, hat ve nokta (1 mimar arşını = 2 kadem; 1 kadem = 12 parmak; 1 parmak = 12 hat; 1 hat = 12 nokta) olan mimar arşınının uzunluğu daha sonraki tarihlerde yapılan düzenlemelerle 75,775 cm. kabul edilmişken bilâhare küsuratı yuvarlanarak 75,8 santimetreye tamamlanmıştır.

b) Çarşı Arşını. Kumaş ölçümünde kullanılmakta olup 68 cm. uzunluğundadır. As katları rubu' (çaryek / çeyrek) ve kerahîr (1 çarşı arşını = 8 rubu'; 1 rubu' = 2 kerahî). Çarşı arşını mimar arşınından 2 parmak, 5 hat, 6,5 nokta daha kısadır. Bu farkı 2 parmak, 5 hat, 1 nokta veya 1 parmak, 10 hat, 6 nokta olarak verenler varsa da doğrusu birincisidir. Çünkü 1 mimar arşını = 24 parmak = 75,775 cm. ise 1 parmak = 3,1573 cm., 1 hat = 0,2631 cm. ve 1 nokta = 0,0219 santimetredir. Buna göre 2 parmak, 5 hat, 6,5 nokta toplam 7,772 cm. eder ki iki arşının metrik değerleri arasındaki fark olan (75,775-68) 7,775 santimetreye çok yakındır.

Ayrıca özellikle ipekli kumaşların ölçümünde kullanılmak üzere, çarşı arşınından daha kısa olan ve endâze adı verilen bir ölçü birimi daha geliştirilmiştir ki bunun amacı, nisbeten pahalı olan bu mâmullerin fiyatını düşük göstermek olsa gerektir. Kelimenin aslının hendese veya hindâze olduğu zannedilmekteyse de endâhten (ölçmek) masdarından türemiş olması daha akla yakındır (Mehmed Salâhî, I, 186). Bu endâze, her biri dört parmak genişliğinde dört kabzadan veya her biri ikişer kerahîlik sekiz rubu'dan ibaret olup metrik sistemde 65 santimetreye eşittir.

Zirâ-i â'sârî (metre). Tanzimat'tan sonra çeşitli arşınlar ve yabancı uzunluk ölçülerinin karışıklığı sebebiyet vermesi üzerine, 20 Cemâziyelâhîr 1286'da (14 Eylül 1285 r. / 26 Eylül 1869) yayımlanan bir kanunnâme ile, metreye karşılık zirâ-i â'sârî adı verilen bir uzunluk ölçüsü kabul edilmiştir. Platinden bir örneği standart ölçü olarak Hazîne-i Hümâyûn'da muhafaza edilen bu yeni birim, rûmî 1 Mart 1287 (13 Mart 1871) tarihinden itibaren resmî muamelelerde kullanılmışsa da halk arasında tutulmamıştır. Halka, bu tarihten 1 Mart 1874'e kadar yapacakları özel akidlerde eski ve yeni sistemler arasında tercih hakkı tanınmış, fakat eski ölçü birimlerini kullananlar için bunların yeni karşılıklarını belirtmeleri şart koşulmuştur. Rûmî 1 Mart 1290'dan (13 Mart 1874) sonra ne-

ticelenecek akidler için ise yeni sistemin kullanılması mecburi hale getirilmiş, nihayet bu tarihten itibaren de her türlü muamelede yeni sisteme uyulması zorunlu kılınmıştır. Bu yeni arşının (zirâ-i a'sârî=metre) as katları öşr-i zirâ (desi-metre), aşîr-i zirâ (santimetre) ve mi'sâr-i zirâ (milimetre); üs katları ise mil-i a'sârî (kilometre) ve fersah-ı a'sârîdir (10 kilometre). Alan ölçüsü olarak da 100 zirâ² = 1 murabba' veya ar ve 10.000 zirâ² = 1 cerib yahut hektardır.

Yeni Arşın (metre). 29 Şevval 1298'de (11 Eylül 1297 r./24 Eylül 1881), 1 Mart 1882'den itibaren geçerli olmak üzere yeni ölçülerin tanzim, tensik ve kullanım şekilleri hakkında, eski ölçülerin karşılıklarını gösteren listeleri de ihtiva eden yeni bir kararnâme yayımlanmıştır. Buna göre "yeni arşın" adı verilen yeni birim 10 parmak (1 parmak = 10 hat ve 1 hat = 10 nokta) ibaret olup 1000 arşın = 1 mil (mil-i a'sârî yani kilometre) ve 10.000 arşın = 1 fersah'tır. Alan ölçüsü olarak da 100 arşın² = 1 dönüm ve 1 cerib = 10.000 arşın² = 100 dönümdür. Daha sonra halkın çoğunluğunun çevirme kılavuzlarındaki rakamların kusurağını anlayamamasından dolayı bunlar mümkün olduğu kadar azaltılarak yeni kılavuzlar yayımlanmıştır. Ancak her şeye rağmen bu kararnâme ve nizamnâmeler bir türlü uygulanamamış ve beş yıl sonra 1886'da yeni sistemin bu defa İstanbul sınırları içinde kullanılmasını şart koşan bir başka kararnâme yayımlanmış, fakat halkın eski ölçülerde ısrar etmesi sebebiyle yine sonuç alınamamıştır. Burada, 1869'da yürürlüğe giren Mecelle'nin genelde İslâmî ölçü birimlerini esas almış olmasının da önemli bir payı olsa gerektir (bk. Mecelle, md. 132-136, 217, 220-228, 273, 1119, 1147-1148, 1151). Sonuç olarak İstanbul, Selânik, İzmir ve Beyrut gibi büyük liman şehirleri ve resmî uygulamalar dışında ölçü reformları etkisiz kalmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti'nde yürürlüğe konan 26 Mart 1931 tarihli son kanun da hi bütün Türkiye çapında derhal etkili olamamış, halkın tamamının yeni ölçülerini kullanması için uzun bir süre geçmesi gerekmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Feyyûmî, *el-Mişbâhu'l-münir*, "crb" md.; Mâverdi, *el-Ahkâmü's-sultâniyye*, s. 194-195; Kal-kaşendî, *Şubhu'l-a'sâ*, II, 146-148; III, 442-443; IV, 118, 181, 216, 233; XIV, 366; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, I, 196; Ali Paşa Mübârek, *el-Hıtaû't-Tevfikîyye*, Kahire 1305/1886, XVI, 30-35; İsmâil Galib, *Yeni Mikyaslara Dair Risâle*, İstanbul 1288; *Düstur*, Birinci Tertib, İstanbul 1289, I, 744-753, 756-757, 758-759, 763; a.e., *Zeyl*, İstanbul 1299, II, 202-207, 212-216, 222-223; a.e., Üçüncü Tertib, Ankara 1931, XII, 250-252; *Mecelle*, md. 132-136, 217, 220-228, 273, 1119, 1147-1148, 1151; Mehmed Salâhî, *Kâmûs-ı Osmânî*, İstanbul 1313, I, 92, 186; Sâlih Zeki, *Kâmûs-ı Riyâziyyât*, İstanbul 1315, I, 39-42; *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*, II, 417-426, 429-431, 435, 437-442; *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Kılavuzu*, İstanbul 1940, II, 142; Pakalın, I, 88, 533; W. Popper, *The Cairo Nilometer*, Berkeley 1951, s. 102-105; W. Hinz, *el-Mekâyil ve'l-evzânü'l-İslâmiyye* (trc. Kâmil el-Aselî), Amman 1970, s. 83-92; a.mlf., "*Dhîrâ*", *Eİ* (İng.), II, 231-232; Ayverdi, *Osmanlı Mi'mârîsi III*, s. 371-372; Orhan Şaik Gökyay, "Risale-i Mimariyye -Mimar Mehmet Ağa- Eserleri", *İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan*, Ankara 1976, s. 178-191; M. Ziyâeddin er-Reyyis, *el-Harâc ve'n-nuzumü'l-mâliyye*, Kahire 1977, s. 280-289; Halil İnalıcık, *Studies in Ottoman Social and Economic History*, London 1985, s. 311-348; Bilmen, *Kamus*, IV, 128-129; Tanju Cantay, "XVI. Yüzyıl Türk Mimarisinde Bazı Tasarım ve Çizim Esasları", *II. Uluslararası Türk ve İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi: Mimar Sinan*, İstanbul 1986, II, 53-58; Mahmoud Bey, "Le système métrique actuel d'Égypte", *JA*, I (1873), s. 67-73, 88-110; M. E. Fagnan, "Observations sur les coudées du meqyas", a.e., s. 417-433; M. H. Sauvare, "Matériaux pour servir à l'histoire la numismatique et de la métrologie musulmanes", a.e., VIII (1886), s. 489-514; Muhammed Kemâl es-Seyyid, "ez-Zirâ' vihdetü kı-yâs", *Mecelletü'l-Ezher*, XLV/15, Kahire 1974, s. 937-951; [T. H.], "Arşın", *İA*, I, 615-616.

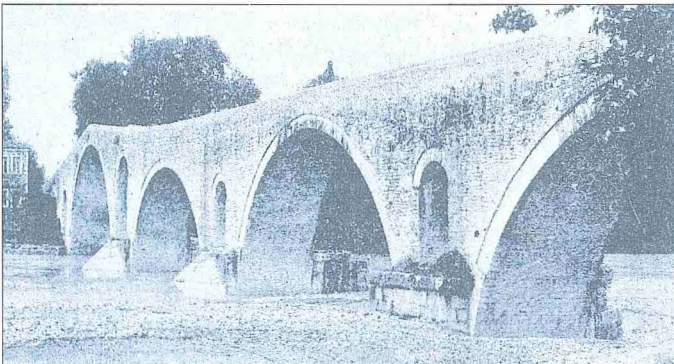
MEHMET ERKAL

ARTA KÖPRÜSÜ

Batı Yunanistan'da
Osmanlılar tarafından
XV. yüzyıl sonlarında yaptırılan
bir köprü.

Türk devrindeki adı Narda olan Arta kasabasından geçen Narda (Arakthos) akarsuyu üzerinde, burası fethedildikten az sonra büyük bir ihtimalle Fâik Paşa tarafından inşa ettirilmiştir. Nitekim Âşıkpaşazâde de Fâti Sultan Mehmed devri vezirlerinden Fâik Paşa'nın burada hayrat yapmak niyetinde olduğunu ifade etmektedir. Kısa bir zaman sonra Fâik Paşa Narda'da, şehrin az ötesindeki İmaret köyü denilen mahallede cami, han, hamam, imaret, medrese ve kendi türbesinden meydana gelen külliye inşa ettirmiştir; köprü de bu manzumenin bir parçası olmalıdır. Fâik Paşa'nın vakfiyesi 898 (1492-93) tarihli olup 907'de (1501-1502) buna bir zeyl eklenmiştir (VGMA, nr. 623). Evliya Çelebi ise "on üç gözlü Fâik Paşa" köprüsünden geçtiğini bildirerek mimari biçimi hakkında şu kısa bilgiyi verir: "Ortadaki gözü gayet yüksek ve ziyade enli olup 50 arşın yüksek ve boyu bir başından diğerine 800 adımdır, dört gözü yüzer adım enlidir; bu cisrin üstünden iki arabanın yan yana geçmesi mümkündür. Altından Narda nehri cereyan eder ve Preveze körfezine dökülür." 1897-1898 Türk-Yunan savaşı sırasında Narda ve çevresinin bir haritasını düzenleyen Binbaşı Halil İbrâhim Efendi bunun üzerinde kasabanın, köprü'nün ve İmaret köyünün yerlerini işaret ederek şu kısa açıklamayı da kaydetmiştir: "Narda Köprüsü Yanya vilâyetinin güney bölümü ile Batı Yunanistan arasında başlıca bağlantıyı sağlar. Köprü, Fâti Sultan Mehmed Han vezirlerinden Narda fâtihi Gazi Fâik Paşa tarafından tesis ve inşa edilmiştir. Köprübaşı denilen bu mevkide gazi merhumun cami ve imareti vardır, vefatı 905 (1499-1500) olup, kabri cami yanındadır."

400 yıl Türk idaresinde kaldıktan sonra 1881'de Yunanistan'a terkedilen Arta'daki bu yapı hakkında kısa bir makale yazan A. K. Orlandos, köprü'nün bir Türk eseri olduğunu yazmaktan kaçınarak esasının Roma devrine ait olduğunu ve üzerinde "Türk devri izleri" görüldüğünü söyler. Yine Orlandos tarafından nakledilen ve köprüyü XVII. yüzyıl başlarında Gianni Thiakogianni adlı birinin Cezayir korsanlarından alınan

Arta
Köprüsü -
Yunanistan